

УДК 343.131

Коваль Алла Анатоліївна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права і процесу
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Коваль Алла Анатольевна

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры конституционного и административного права и процесса
Черноморский национальный университет имени Петра Могили

Koval Alla

Candidate of Juridical Sciences, Assistant Professor,
Associate Professor of the Department of
Constitutional and Administrative Law
Petro Mohyla Black Sea State University

DOI: 10.25313/2520-2308-2019-5-5119

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА
ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

ПУТИ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА ПРИ ПРОВЕДЕНИИ НЕГЛАСНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ (РОЗЫСКНЫХ) ДЕЙСТВИЙ

THE DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF THE MECHANISM OF THE PROVISION OF HUMAN RIGHTS IN CONDUCTING OF THE SECRET INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS

Анотація. У статті розглядаються напрямки удосконалення механізму забезпечення прав людини при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій. Визначено, що першим важливим напрямком удосконалення механізму у сфері забезпечення прав людини при проведенні даних дій має стати розвиток теорії та науки кримінального процесуального права. Визначено, що будь-яка діяльність, в тому числі і кримінальна процесуальна, може розвиватися тільки за допомогою науки і її досліджень. Наука кримінального процесу є однією з галузевих юридичних наук, яка виявляється як пізнання кримінальної процесуальної процедури та виробляє теоретичну і методологічну основу кримінальної процесуальної діяльності, правового і законодавчого її врегулювання.

Другим важливим напрямком удосконалення механізму забезпечення прав людини при проведенні НСРД має стати завершення судово-правової реформи, яка розпочалася ще у 1992 році із прийняттям Верховною Радою України Постанови «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні». Основною метою Концепції стала реалізація демократичних ідей правосуддя, вироблених світовою практикою і наукою, а також гарантування права громадянина на розгляд його справи компетентним, незалежним і неупередженим судом. Конституційно-правова реформа правосуддя направлена на вирішення ряду питань, що сприятиме як гармонізації законодавства, так і удосконаленню механізму забезпечення прав людини при проведенні НСРД. До цих питань належать: запровадження професійної адвокатури в судах, істотна зміна принципів правосуддя, вимог до суддів, процедура призначення та звільнення суддів з посади, гарантії правового статусу суддів, питання суддівської недоторканості, переатестації суддів та їх кваліфікаційного оцінювання, створення Вищого антикорупційного суду.

Наступним важливим напрямком удосконалення механізму забезпечення прав людини при проведенні НСРД, є запровадження практики Європейського Суду з прав людини. Зроблено відповідні висновки.

Ключові слова: права людини, негласні слідчі (розшукові) дії, кримінальна процесуальна наука, механізм забезпечення прав.

Аннотация. В статье рассматриваются направления совершенствования механизма обеспечения прав человека при осуществлении негласных следственных (розыскных) действий. Определено, что первым важным направлением совершенствования механизма в сфере обеспечения прав человека при проведении данных действий должно стать развитие теории уголовного процессуального права. Определено, что любая деятельность, в том числе и уголовная процессуальная может развиваться только с помощью науки и ее исследований. Наука уголовного процесса является одной из отраслевых юридических наук и создает теоретическую и методологическую основу уголовного процессуальной деятельности, правового и законодательного ее урегулирования.

Вторым важным направлением совершенствования механизма обеспечения прав человека при проведении НСРД должно стать завершение судебно-правовой реформы, которая началась еще в 1992 году с принятием Верховной Радой Украины Постановления «О Концепции судебно-правовой реформы в Украине». Основной целью Концепции стала реализация демократических идей правосудия, выработанных мировой практикой и наукой, а также обеспечения права гражданина на рассмотрение его дела компетентным, независимым и беспристрастным судом. Конституционно-правовая реформа правосудия направлена на решение ряда вопросов, что будет способствовать как гармонизации законодательства, так и совершенствованию механизма обеспечения прав человека при проведении НСРД. К этим вопросам относятся: введение профессиональной адвокатуры в судах, существенное изменение принципов правосудия, требований к судьям, процедура назначения и увольнения судей с должности, гарантии правового статуса судей, вопросы судейской неприкосновенности, переаттестации судей и их квалификационного оценивания, создание Высшего антикоррупционного суда.

Следующим важным направлением совершенствования механизма обеспечения прав человека при проведении НСРД, является введение практики Европейского Суда по правам человека. Сделаны соответствующие выводы.

Ключевые слова: права человека, негласные следственные (розыскные) действия, уголовная процессуальная наука, механизм обеспечения прав.

Summary. In the article the directions of the improving of the mechanism of the ensuring of human rights in the conducting of the secret investigative (search) actions are considered. It has been determined that the first important direction of improvement of the mechanism in the field of ensuring human rights in conducting of these actions should become the development of the theory and science of criminal procedural law.

It is determined that any activity, including criminal procedural, can develop only through the using of science and its research. The science of the criminal process is one of the branch legal sciences, which manifests itself as a knowledge of the criminal procedural procedure and produces the theoretical and methodological basis of criminal procedural activity, legal and legislative regulation of it.

The second important direction in improving of the mechanism of the ensuring of human rights during the SISA should be the completion of legal and judicial reform, which began in 1992 with the adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine of the Resolution «About the Concept of Judicial and Legal Reform in Ukraine». The main purpose of the Concept was the realization of democratic ideas of justice, developed by world practice and science, as well as guaranteeing the right of a citizen to review his case by a competent, independent and impartial court. The constitutional and legal reform of justice aims at solving a number of issues that will promote both the harmonization of legislation and the improvement of the mechanism of the ensuring human rights during the conduct of the SISA.

These issues include: introduction of professional advocacy in the courts, a substantial change of the principles of justice, requirements for judges, the procedure for appointing and dismissing judges from office, guarantees for the legal status of judges, the issue of judicial immunity, re-certification of judges and their qualification assessment, and the creation of the Supreme Anticorruption Court.

Another important direction of the improving of the mechanism of human rights in conducting of the SISA is the introduction of the practice of the European Court of Human Rights. The appropriate conclusions are made.

Key words: human rights, secret investigative (investigative) actions, criminal procedural science, mechanism of ensuring rights.

Постановка проблеми. Утвердження прав людини є головним обов'язком держави. Це стосується усіх, без винятку галузей суспільних відносин, особливо кримінальних процесуальних. Забезпечення прав людини при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій (далі — НСРД) залежить від ефективності кримінальних процесуальних норм, що регламентують правовий порядок їх провадження, дієвості законотворчої роботи, злагодженого функціонування судових та правоохоронних органів. Проте, як свідчать соціологічні дослідження, у кожній із окреслених сфер, існують певні проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам провадження негласних слідчих (розшукових) дій тією чи іншою мірою торкалися О. В. Капліна [1.], М. А. Погорецький [2], Д. Б. Сергєєва [3], О. Ю. Татаров [4] та ін. Проте напрямки удосконалення механізму забезпечення прав людини під час провадження НСРД залишаються не дослідженими, що й обумовлює актуальність та своєчасність даної наукової роботи.

Мета статті. У даній статті будуть сформульовані пропозиції щодо удосконалення механізму у сфері забезпечення прав людини при проведенні НСРД.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до вищезазначеного першим важливим напрямком удосконалення механізму у сфері забезпечення прав людини при проведенні НСРД має стати *розвиток теорії та науки кримінального процесуального права*.

Як відомо, наука є рушійною силою (двигуном) прогресу. Будь-яка діяльність, в тому числі і кримінальна процесуальна, може розвиватися тільки за допомогою науки і її досліджень. Слід погодитись із М. В. Костицьким, який справедливо зауважує, що «наука кримінального процесу є однією з галузевих юридичних наук, яка виявляється як пізнання кримінальної процесуальної процедури та виробляє теоретичну і методологічну основу кримінальної процесуальної діяльності, правового і законодавчого її врегулювання» [1, с. 31].

В той же час, слід зауважити, що наука кримінального процесуального права є інтернаціональною. Так, очевидно, що в різних країнах засади кримінального судочинства відрізняються, а процес формування науки відбувається по-своєму. Однак, не дивлячись на це, основні важливі інститути досить часто мають подібний зміст. Не є виключенням і інститут негласного отримання доказів при розслідуванні злочинів. Ось чому досягнення юридичної думки і кримінального процесуального законодавства зарубіжних країн, окремі аспекти процесуальної форми проведення НСРД в інших країнах повинні досліджуватися і за необхідності імплементуватися

у законодавство України, так само як і допущені там прорахунки і недоліки.

Законодавець розробляючи законодавство у сфері проведення НСРД або удосконалюючи його повинен враховувати ті здобутки і позитивні наробки теорії і науки кримінального процесу, які так би мовити пройшло випробування часом. Таким чином, теорія кримінального процесуального права повинна досліджувати не лише історію інституту негласних засобів отримання доказів при розслідуванні злочинів, але й техніки формування норм кримінально-процесуального права, яка є певним віддзеркаленням суспільно-політичного, правового, економічного та культурного розвитку нашої держави.

Враховуючи вищевикладене, ми вважаємо, що головним (вихідним) напрямком гармонізації законодавства та удосконалення механізму у сфері забезпечення прав людини при проведенні НСРД є *інтенсивний розвиток вітчизняної теорії кримінального процесу в аспекті забезпечення прав людини при проведенні НСРД*, який здатний забезпечити вагому результативність реалізації зазначених прав.

Другим важливим напрямком удосконалення механізму забезпечення прав людини при проведенні НСРД, на наш погляд, має стати *завершення судово-правової реформи*, яка розпочалася ще у 1992 році із прийняттям ВРУ Постанови «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні». Основною метою Концепції стала реалізація демократичних ідей правосуддя, вироблених світовою практикою і наукою, а також гарантування право громадянина на розгляд його справи компетентним, незалежним і неупередженим судом. В свою чергу, Концепція визначила основні принципи судово-правової реформи, серед яких слід відзначити: створення такого судочинства, яке максимально гарантувало б право на судовий захист, рівність громадян перед законом, створило б умови для дійсної змагальності і реалізації презумпції невинності; встановлення судового контролю за законністю і обґрунтованістю процесуальних рішень слідчих органів, які обмежують права громадян; перевірка законності і обґрунтованості судових рішень в апеляційному і касаційному порядку та за нововиявленими обставинами [2]. В подальшому зазначені цілі та принципи були розвинуті у Стратегії реформування судоустрою, судочинства і суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, затвердженій у 2015 році Указом Президента України [3].

У зв'язку із прийняттям зазначеної Стратегії, як вже зазначалося раніше, 30 вересня 2016 року вступили в силу зміни до Конституції України (в частині

правосуддя) і новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [4]. Зазначені Закони України значно змінили концепцію правосуддя, конституційно-правовий статус суддів та незалежність судової влади в Україні.

Таким чином, конституційно-правова реформа правосуддя направлена на вирішення ряду питань, що сприятиме як гармонізації законодавства, так і удосконаленню механізму забезпечення прав людини при проведенні НСРД.

Також наступним важливим напрямком удосконалення механізму забезпечення прав людини при проведенні НСРД, на наш погляд, має стати запровадження практики Європейського Суду з прав людини. Зазначена практика заснована на принципі забезпечення загальних засад судочинства при судовому розгляді, а також дотриманні вимог міжнародно-правових актів у сфері захисту прав людини, зокрема:

- 1) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка містить наступні корисні в аспекті нашого дослідження положення:
 - 1) заборона органів державної влади втручатись у здійснення права на повагу до приватного і сімейного життя, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб; 2) заборона зловживання правами, тобто жодне з положень Конвенції не може тлумачитись як таке, що надає будь-якій державі, групі чи особі право займатись будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, визнаних цією Конвенцією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції; 3) визначення меж застосування обмежень прав (обмеження, дозволені згідно з цією Конвенцією щодо зазначених прав і свобод, не застосовуються для інших цілей ніж ті, для яких вони встановлені [5];
- 2) Рекомендації Рес (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасникам Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики», що закріплює повагу до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції, правове підґрунтя втручання до нього, неприпустимість будь-якого свавільного втручання до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції. В Рекомендації засте-

режено, що будь-яке втручання в приватне життя завжди має розглядатися як винятковий захід, який навіть у тих випадках, коли він виправданий, не повинен виходити за межі абсолютної необхідності [6];

- 3) Декларації про поліцію, що була прийнята в 1979 році Парламентською Асамблеєю Ради Європи, відповідно до якої законодавство повинно передбачати юридичні гарантії і відшкодування шкоди, нанесеної в результаті дій поліції [7].
- 4) Міжнародного кодексу поведінки державних посадових осіб 1996 року, відповідно до якого державні посадові особи не використовують своє офіційне становище для невинновданого здобування особистої користі або особистої та фінансової користі для своїх сімей. Вони не беруть участі ні в яких угодах, не займають ніякого становища, не виконують ніяких функцій і не мають ніяких фінансових, комерційних або інших аналогічних інтересів, які несумісні з їх посадою, функціями, обов'язками або їх виконанням [8].

Слід також зазначити, що відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права, а також, що Рішення ЄСПЛ є обов'язковим для виконання Україною. Однак, мусимо констатувати, що сьогодні в нашій державі склалася така ситуація, що рішення Європейського суду з прав людини майже не виконуються, що аж ніяк не сприяє забезпеченню та утвердженню прав людини в Україні. Одним із рішень цієї нагальної проблеми може стати запропоноване у резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи від 22 січня 2013 року створення національного органу, що буде відповідальний за виконання рішень Європейського суду з прав людини, активна участь парламенту у реалізації цих рішень і, зокрема, у виявленні структурних недоліків», а також посилення урядом тиску і прийняття більш жорстких заходів у випадку зволікань і безперервного недотримання постанов суду.

Висновок. Таким чином, шляхи удосконалення механізму у сфері забезпечення прав людини при проведенні НСРД залишаються відкритим питанням. Запропоновані нами напрямки та нововведення стануть гарантією дотримання законності не лише при провадженні НСРД та забезпечення прав осіб, відносно яких такі НСРД проводилися, а й під час усього кримінального провадження та судочинства в цілому.

Література

1. Костицький М. В. Про науку кримінального процесу, кримінальне процесуальне право і законодавство (філософський погляд). Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 31–37.
2. Постанова ВРУ «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні» від 28.04.1992 № 2296-XII. База даних Законодавство України / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2296-12> (дата звернення 29.03.2019).
3. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства і суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 № 276/2015. База даних Законодавство України / ВР України. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> (дата звернення 01.05.2019).
4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. База даних Законодавство України / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 29.03.2019).
5. Конвенція про захист прав і основоположних свобод від 04.11.1950 База даних Законодавство України / ВР України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 29.03.2019).
6. Рекомендація Rec (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики». URL: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf> (дата звернення 01.05.2019).
7. Резолюція № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи «Декларація про поліцію» від 08.05.1979 № 994_803. База даних Законодавство України / ВР України. URL: http://www.uapravo.com/hro/text.php?lan=rus&id=4775&id_book=0&id_parent=0&id_vid_res=17 (дата звернення 01.05.2019).
8. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб від 23.07.1996 № 995_788 База даних Законодавство України / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788 (дата звернення 01.05.2019).

References

1. Kostycjkyj M. V. Pro nauku kryminalnogho procesu, kryminaljne procesualjne pravo i zakonodavstvo (filosofsjkyj poghljad). Jurydychnyj chasopys Nacionaljnoji akademiji vnutrishnykh sprav. 2013. # 1. S. 31–37.
2. Postanova VRU «Pro Konceptiju sudovo-pravovoji reformy v Ukraini» vid 28.04.1992 # 2296-KhII. Baza danykh Zakonodavstvo Ukrainy / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2296-12> (data zvernennja 29.03.2019).
3. Pro Strateghiju reformuvannja sudoustroju, sudochynstva i sumizhnykh pravovykh instytutiv na 2015–2020 roky: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 20.05.2015 # 276/2015. Baza danykh Zakonodavstvo Ukrainy / VR Ukrainy. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> (data zvernennja 01.05.2019).
4. Pro sudoustrij i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 # 1402-VIII. Baza danykh Zakonodavstvo Ukrainy / VR Ukrainy. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (data zvernennja: 29.03.2019).
5. Konvencija pro zakhyst prav i osnovopozlozhnykh svobod vid 04.11.1950 Baza danykh Zakonodavstvo Ukrainy / VR Ukrainy. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (data zvernennja: 29.03.2019).
6. Rekomendacija Rec (2001) 10 Komitetu Ministriv derzhavam-uchasnyjam Rady Jevropy «Pro Jevropejskyj kodeks policejskoji etyky». URL: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf> (data zvernennja 01.05.2019).
7. Rezoljucija # 690 (1979) Parlamentskoji asambleji Rady Jevropy «Deklaracija pro policiju» vid 08.05.1979 # 994_803. Baza danykh Zakonodavstvo Ukrainy / VR Ukrainy. URL: http://www.uapravo.com/hro/text.php?lan=rus&id=4775&id_book=0&id_parent=0&id_vid_res=17 (data zvernennja 01.05.2019).
8. Mizhnarodnyj kodeks povedinky derzhavnykh posadovykh osib vid 23.07.1996 # 995_788 Baza danykh Zakonodavstvo Ukrainy / VR Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788 (data zvernennja 01.05.2019).